

СЕКЦІЯ 4 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ

EDUCATIONAL PROGRAM "VALUABLE LANDMARKS" AS A MEANS OF FORMATION OF SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS

У статті розглядається формування соціальної активності учнів 4–6 класів через запровадження в освітній процес програми «Ціннісні орієнтири». Акцентується на важливості соціальної ціннісної зорієнтованості для цього вікового періоду. Подано докладну характеристику соціальної освітньої програми із зазначенням мети, завдань і специфіки викладання. Виокремлено й обґрунтовано принципи проведення тренінгових занять. Доведено ефективність запровадження соціальної програми «Ціннісні орієнтири» для формування в учнів ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації учнів, соціальна програма, соціальна активність, освітній процес.

В статье рассматривается формирование социальной активности учащихся 4–6 классов через внедрение в образовательный процесс программы «Ценностные ориентиры». Акцентируется важность социальной ценностной ориентированности для данного возрастного периода. Дается подробная характеристика социальной образовательной программы с указанием целей, задач и специфики преподавания. Выделены и обоснованы принципы проведения тренинговых занятий. Доказана эффективность внедрения социальной программы «Ценностные ориентиры» для формирования в учащихся ценностных ориентаций.

Ключевые слова: ценностные ориентации учащихся, социальная программа, социальная активность, образовательный процесс.

The article deals with the formation of value orientations as the basis of social activity of pupils of grades 4–6 because of the introduction of the "Valuable Landmarks" program in the educational

process. The emphasis is on the importance, for this age period, of social value orientation. The detailed description of the given program with the indication of goals, tasks and specifics of teaching is given. The principles of conducting training sessions are singled out and grounded. The effectiveness of implementing the social value program "Valuable Landmarks" on the formation of pupils' value orientations in students is proved. Classes for students on the formation of social skills are integrated into the training cycle, whose idea is to increase social activity based on the value-purpose position. During the training, the student opens a variety of his life roles and builds his world of values. This program includes games and exercises that form a positive self-awareness, teach you to appreciate your and someone else's personality and work in a team, that is, those qualities of a socially active person who can solve multistage tasks.

In the subject of trainings, a line is traced, from awareness and value adoption of oneself, values of the world to the value consciousness of ourselves in society. Therefore, the main part of the training is reflection training, a gradual, ever-deepening awareness of oneself, which is the basis of success. Then, time is spent developing social skills, tactics for effective interaction with the environment, taking into account the information and experience received. The following is a skill development in solving their own problems.

Consequently, the research carried out proved the effectiveness of introducing in the educational process of the social program "Valuable Landmarks" on the formation of value orientations of students as the basis of social activity. It has been experimentally confirmed that the system of training sessions, aimed at developing and educating vital personal and social values, is capable of acting as one of the most effective tools in the socialization of pupils.

Key words: students' value orientations, social program, social activity, educational process.

УДК 373.5:37.01-053.6

Булавенко С.Д.

к. пед. н., докторант

Інститут проблем виховання

Національної академії педагогічних наук

України

Постановка проблеми. Процес розбудови української держави, її майбутнє залежить від того, якими будуть її громадяни – сьогоденні учні, наскільки ґрунтовно в них будуть сформовані активна життєва позиція, національна самосвідомість, моральність, готовність до творчої праці на благо рідної держави незалежно від професії та роду занять. Сучасна школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих компетентностей та орієнтирів, духовності,

моральності, національної гідності й патріотизму [2, с. 3].

У державних стандартах зазначається, що метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка готова до життя в суспільстві та до цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору, самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [4].

Щоб вирішити одну з основних проблем освіти, а саме виховати соціально активну, високоморальну, творчу, здатну до конструктивного критичного мислення особистість, необхідно кардинально змінити підходи до формування соціальної активності особистості, сформувати в неї навички самоменеджменту на засадах ціннісних орієнтацій, на що й має бути спрямований весь виховний процес у сучасних закладах освіти.

Проте на практиці виникає багато труднощів, пов'язаних, по-перше, з відсутністю досконалої системи формування соціальної активності особистості та, як наслідок, відсутністю сталої системи цінностей, а по-друге, з розмаїттям поглядів та підходів до розуміння сутності й функцій соціальної активності.

Актуальність вивчення цієї проблеми та пошуку продуктивних механізмів формування соціальної активності ми вбачаємо також у тому, що успішний розвиток суспільства можливий лише за умов, якщо в освітньому процесі буде реалізована цілісна система виховання учнів з упровадженням соціальних освітніх програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема соціальної активності особистості та її ціннісних орієнтацій була предметом дослідження у соціологічному (Л. Богомолів, Г. Дюркгейм, Н. Наумова), психологічному (К. Абульханова-Славська, І. Вех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Заброцький, І. Кон, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, Л. Смірнов, В. Тугарінов, І. Тюріна, В. Ядов), педагогічному (І. Бех, І. Білецька, Г. Ващенко, О. Вишневський, М. Казакіна, В. Караковський, Л. Канішевська, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Рудницька та інші вчені) аспектах.

Проблеми, пов'язані із ціннісним вихованням, знайшли своє відображення в «педагогіці миру», ініціаторами якої стали провідні вітчизняні науковці О. Сухомлинська, І. Бех, О. Безкоровайна та інші. Процес становлення й розвитку цінностей особистості досліджували Г. Іванова, Л. Канішевська, О. Рудіна. Окремі аспекти соціалізації особистості розкрито в працях І. Бека, О. Вишневського, В. Галузяка, А. Донцова, Л. Канішевської, В. Тернопільської, В. Тюріної, Є. Научитель.

Останнім часом у дисертаційних роботах представлені дослідження, які свідчать про увагу вчених-педагогів до проблеми соціального виховання учнів (наприклад, ними займалися К. Журба, В. Лаппо, П. Кендзьор, Г. Назаренко, В. Плахтій, Р. Сойчук, О. Ціхоцька, І. Шевчук, В. Шахрай та інші науковці).

Постановка завдання. У статті ми намагалися розкрити можливості формування соціальної активності учнів 4–6 класів через упровадження в освітній процес програми «Ціннісні орієнтири». Із цією метою було про-

ведено дослідження на базі загальних середніх закладів освіти Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні важливо не лише навчити учнів опановувати основні соціальні компетенції, а й сформувати в них ціннісне ставлення до себе, оточуючих, суспільства загалом. Особливо необхідно це зробити в складний період переходу учнів із молодшої ланки до середньої, коли емоційно-вольова сфера дітей є нестійкою, коли відбувається складний період адаптації й соціалізації особистості в нових умовах навчання. Діти цього віку відкриті до спілкування, враховують думки дорослих, у них формується уявлення про себе, навколишній світ, ціннісне ставлення до основних потреб, а також починають формуватися характерологічні якості.

У цей час діти надзвичайно вразливі, мають занижену самооцінку, підвищений рівень тривожності; також цей перехід припадає на початок складного періоду в житті дітей – підліткового віку. Не вмючи виразити свої емоції й потреби, а часом навіть не розуміючи, чого від неї хочуть, дитина обурюється, утворюючи конфлікт з оточуючими та із собою. Тому в цей період важливо навчити дітей керувати своїми емоціями та поведінкою, розрізняти справжні й фальшиві якості; допомогти зрозуміти життєві й моральні цінності, пізнати свої психологічні особливості, впливати на формування комунікативних здібностей, життєвих переконань і майбутнього; сформувати вміння до співжиття та співпраці в соціумі [6].

Щоб створити умови для формування необхідних соціальних навичок у школяра, необхідно враховувати його основні потреби, можливість задоволення яких є головним фактором розвитку особистості. Серед основних потреб можна виділити такі:

- потребу в самоствердженні (має статусний характер і передбачає усвідомлення значущості в оточенні інших людей);
- потреби в задоволеннях, пов'язані з насиченим зовнішнім середовищем, дозволяям, розвагами, повноцінним відпочинком;
- потребу в самовираженні (реалізується через цікаву й особистісно значиму провідну діяльність);
- потребу у свободі (це можливості та здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей);
- потребу бути особистістю (бути потрібною іншим людям, робити добро безкорисливо).

Створення умов для максимального задоволення цих потреб передбачає орієнтацію на основні принципи, аксіологічних підхід до соціально-педагогічної діяльності.

Аксіологічний підхід як методологічна основа соціально-педагогічної діяльності пов'язаний із категорією «цінність». Стосовно соціально-педагогічної діяльності найбільш важливі

цінності – ідеали, пов'язані з поняттями гуманізму (тобто комплекс ідей, який визнає цінність людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей).

У прийнятих дитиною цінностях одночасно відображаються змістовні характеристики її позиції та поведінки, а також її особистісні характеристики, пов'язані з певним уявленням про себе й можливості власного активного прояву в соціумі. Шляхом прийняття конкретних цінностей визначається вибір особистістю соціальної позиції, норм поведінки під час взаємодії з іншими людьми, характер прийнятих рішень, спрямованість вибору. Ціннісні орієнтації мають особливе значення, оскільки виконують роль внутрішніх стимулів та водночас є критеріями, за якими особистість звіряє свою поведінку й діяльність.

Ціннісні орієнтації виникають і формуються в результаті взаємодії особистості з тими чи іншими сторонами дійсності, із системою знань і норм; вони спрямовані на перспективу, на визначення майбутньої лінії поведінки [5]. Як зазначає І. Бех, сучасне розуміння сутності морально-ціннісних орієнтацій ґрунтується на методологічному підході, який розглядає природу особистісної цінності як суб'єкт-об'єктне утворення, що належить одночасно суб'єкту та об'єктивному життєвому світу [1, с. 9].

Ефективність процесу виховання ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від реалізації цілісної системи виховання, спрямованої на соціалізацію дитини та її всебічний розвиток.

На жаль, у сучасних шкільних програмах практично немає спеціальних занять, присвячених формуванню світу цінностей людини, які своєю чергою сприяють ефективному розвитку соціальних навичок або окремих їх елементів. Водночас цілеспрямоване підвищення соціальної активності учнів, їх навчання способам успішної соціалізації дали б змогу уникнути багатьох проблем девіантної поведінки.

Проведена діагностична робота з вивчення рівня ціннісних орієнтацій, рівня згуртованості колективу, самооцінки школярів, рівня емпатії та вихованості на базі закладів загальної середньої освіти Чернігівської області (Ніжинської гімназії № 3, загальноосвітніх шкіл м. Ніжина № 2 та № 11, загальноосвітніх шкіл м. Чернігова № 3 та № 9, загальноосвітніх шкіл м. Варви та смт Срібного) показала досить невтішні результати.

Для діагностики ціннісних орієнтацій учнів початкової школи ми використали методику Г. Урунтаєвої «Незакінчена розповідь» (для 4 класів) та адаптований А. Гоштаусом та А. Семеновим варіант методики М. Рокича (для 5–6 класів). У результаті проведеного дослідження ми отримали такі результати: високий статус соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій мали

лише 21% учнів, середній – 45% учнів, низький – 26% учнів, початковий – 8% учнів. Стурбованість викликало те, що учні не розрізняють цінності за соціальною та особистісною значимістю, віддаючи перевагу останнім.

Наявність емоційно-позитивного ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності визначалася за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та за допомогою діагностики емоційної спрямованості особистості Б. Додонова (у модифікації Є. Горелової). Проаналізувавши діагностичні матеріали, ми дійшли висновку, що позитивно-оптимістичне ставлення до себе, ровесників, старших і навколишньої дійсності мають лише 32% досліджуваних; ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 41% респондентів; переважно негативне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 27% учнів. Частина учнів виявили нереалізовані потреби в спілкуванні, дружбі, визнанні, схваленні, досягненні успіху, що зумовили порушення в розвитку особистості школярів та їх девіантну поведінку.

За результатами опитування «Оцінка психологічного клімату в колективі» 28% респондентів мають високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 44% – середній рівень, 22% – низький рівень сприятливості, 6% – початковий рівень несприятливості. Турбувало питання емоційної єдності колективу в час випробувань, невміння співпереживати своїм ровесникам, радіти за їх успіхи; учні часто не готові вислухати один одного, у них періодично виникають конфлікти.

За методикою «Діагностика емпатії» А. Меграбян та М. Епштейн більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (57%), 25% опитаних мають яскраву вираженість емпатії, 18% – невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Це свідчить про те, що діти не завжди відгукуються на переживання інших, не завжди готові допомогти в складних життєвих ситуаціях.

Вирішенню зазначених проблем сприяла авторська соціальна освітня програма під назвою «Ціннісні орієнтири», спрямована на створення умов для формування необхідних дитині соціальних навичок.

Метою програми є формування в учнів життєвих, соціальних і громадянських компетентностей у їхньому ставленні до суспільства, природи, людей та самих себе; розвиток моральних, вольових, ділових і комунікативних якостей особистості; виховання відповідальності за своє здоров'я та за вчинки.

Завдання програми є такими:

1) сформувати ціннісне ставлення до власної особистості, оточуючих людей і суспільства загалом, усвідомлене розуміння індивідуаль-

них та суспільних цінностей, відповідальне ставлення до вибору життєвого шляху;

2) сформувати навички пізнання самого себе, осмислення сильних і слабких сторін своєї особистості та навколишньої дійсності, навчити прийнятних способів зняття фізичного й психологічного напруження, визначити найближчі цілі та плани на майбутнє;

3) ознайомити з практичними прийомами й методами духовно-морального зростання та самовдосконалення;

4) розвивати здатність до самоаналізу, самопізнання, конструктивного критичного мислення, навички конструктивної взаємодії на основі толерантності;

5) сформувати комунікативну культуру, прагнення до вільного прийняття гідних людини цілей, позитивний образ майбутнього.

Програма «Ціннісні орієнтири» з елементами тренінгу для формування соціальних навичок у школярів реалізується педагогом. Практичний досвід показав її доступність для фахівців, які не мають психологічної освіти. Вважаємо це важливим, оскільки освітнє середовище повинне орієнтувати всіх учасників освітнього процесу на формування в учнів соціальних навичок.

У цій програмі представлені методики, покликані допомогти учням у формуванні власних цінностей, насамперед цінності «Я», в усвідомленні свого життя, життєвих цілей, в осмисленні цінності часу, пізнання та творчості, у пошуку внутрішніх ресурсів; у ході групової роботи учні зможуть осмислити роль соціальних норм життя, роль суспільства в бутті окремої людини, а також значення найважливіших соціальних навичок, що сприяють підвищенню соціальної активності, виробленню вміння знаходити зовнішні ресурси.

Цикл занять, представлений у програмі, спрямований на подолання учнями емоційних і комунікативних проблем, на формування необхідних навичок упевненого, безконфліктного спілкування. У результаті роботи за цією програмою учні одержать знання й навички, необхідні для формування комунікативної культури, ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу.

Програма враховує зони найближчого розвитку учнів шкільного віку в оволодінні комунікативними навичками, на заняттях не обмежується самостійністю та активністю дітей у вирішенні завдань, заохочується творча діяльність кожного учня.

Заняття для учнів щодо формування соціальних навичок об'єднані в тренінговий цикл, ідея якого – підвищення соціальної активності на основі ціннісно-цільової позиції. Під час тренінгів учень відкриває різноманітність своїх життєвих ролей та вибудовує власний світ цінностей. Аналізована програма вклю-

чає ігри та вправи, які формують позитивну самосвідомість, навчають цінувати свою й чужу індивідуальність та працювати в команді, тобто формують ті якості соціально активної особистості, які дають змогу вирішувати багатоступеневі завдання. Усвідомлення нової інформації відбувається через виконання практичних завдань.

Як показала практика, під час проведення занять важливим є дотримання певних принципів, головними з яких є такі:

1) довіра, щирість у спілкуванні, невинесення обговорюваних проблем за межі групи. Група – це те місце, де можна розповісти про те, що дітей справді хвилює й цікавить, обговорювати такі проблеми, які до моменту участі в групі з певних причин не обговорювалися. Такі відносини дають змогу ефективно впливати на підвищення рівня моральної вихованості учнів;

2) активність учня, адже учасники залучаються до спеціально розроблених вправ та ігор. Це інтенсивне включення в груповий процес із метою активного «вдивляння», «вслухання», «вчування» в самого себе, у партнера, у групу загалом. Багато оцінок і суджень за можливості повинні виходити не від педагога, а від самих учасників;

3) творча позиція: у ході занять учасники усвідомлюють, виявляють, «відкривають» уже відомі ідеї й закономірності, а головне – свої ресурси, можливості та особливості;

4) діалогічність, адже продуктивна виховна робота педагога зі школярами можлива лише в ситуації діалогу. Реалізація цього принципу створює в групі атмосферу безпеки, відкритості, довіри;

5) усвідомлення поведінки: у процесі занять імпульсивна спочатку поведінка учасників стає під кінець більш об'єктивною. Універсальним засобом об'єктивації поведінки є зворотний зв'язок;

6) емоційність, якій сприяють заняття з музичним супроводом класичною музикою на початку занять, під час письмових відповідей на запитання тестів, написання творів-мініатюр;

7) толерантність (розуміння учасниками інших позицій, терпимість до протилежних думок учасників групи, ненав'язування своєї думки). Цей принцип спрямований на збереження довірливих стосунків та розуміння під час співпраці.

Програма занять для учнів 4–6 класів складається із 17 занять, упродовж яких учні отримують певний соціальний досвід, формують власну життєву позицію, розвивають соціальну активність. Спочатку в них виробляється відповідне ціннісне ставлення до предмета чи явища, а потім освоюються адекватні способи поведінки в цій ситуації.

У тематиці занять тренінгів простежується лінія, спрямована від усвідомлення та ціннісного прийняття себе й цінностей навколишнього світу до ціннісного усвідомлення себе в соціумі. Тому основну частину тренінгу займає навчання рефлексії, поступового, дедалі глибшого усвідомлення себе, що є основою успішності. Потім відводиться час на вироблення соціальних навичок, тактик ефективної взаємодії з оточенням з урахуванням отриманої інформації й досвіду. Далі відбувається відпрацювання навичок у вирішенні власних проблем.

Методичні засоби, що дають змогу найбільш ефективно впливати на емоційну сферу школярів, – це самотестування, ігри, психологічні вправи, творчі етюди, ведення щоденника, а також різний ілюстративний матеріал.

Після проведення циклу занять, які були спрямовані на формування ціннісних орієнтацій учнів 4–6 класів, було проведено повторну діагностику. Повторні результати опитування «Оцінка психологічного клімату в колективі» дали такі результати: 32% учнів мають високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 59% – середній рівень, 9% – низький рівень сприятливості, а початковий рівень несприятливості відсутній. Проведена діагностика за методиками Г. Урунтаєвої «Незакінчена розповідь» (для 4 класів) та методикою М. Рокича (для 5–6 класів) показала, що в експериментальних класах 36% учнів мають високий статус соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій, 51% – середній рівень, 13% – низький рівень, а початковий рівень відсутній. Діагностика за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та діагностикою емоційної спрямованості особистості Б. Додонова (у модифікації Є. Горелової) після закінчення занять за соціальною програмою «Ціннісні орієнтири» кардинально змінила ставлення учнів до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності: позитивно-оптимістичне ставлення тепер мали лише 42% учнів; ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 54% респондентів; переважно негатив-

не ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 4% учнів. За методикою «Діагностика емпатії» А. Меграбян та М. Епштейн більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (62%), 33% – яскраву вираженість емпатії, і лише 5% опитаних дітей мають невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Учні зазначали, що готові допомогти ближнім, заспокоїти, вибачитися, порадити за перемоги інших, чого раніше не завжди робили.

Порівняльні результати свідчать про ефективність застосованої соціальної освітньої програми «Ціннісні орієнтири» для учнів 4–6 класів.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, проведене дослідження довело ефективність упровадження в освітній процес соціальної програми «Ціннісні орієнтири» з метою формування ціннісних орієнтацій учнів як основи соціальної активності. Експериментально підтверджено, що система тренінгових занять, спрямована на розвиток і виховання життєво необхідних особистих та соціальних цінностей, здатна виступити одним із дієвих засобів у справі соціалізації учнів 4–6 класів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості. Педагогіка і психологія. 1997. № 1(14). С. 124–129.
2. Горохівський П. Формування національної самосвідомості учнів 7–9 класів на уроках історії України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія і методика навчання історії». К., 2005. 20 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/297-derzhavna-natsionalna-programa-osvita-ukrajina-xxi-stolitnya>.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.
5. Кoberник О. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання. Умань: СПД Жовтий, 2009. 140 с.
6. Яценко Т. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: книга для вчителя. К.: Освіта, 1993. 208 с.